

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІГОРЯ ПОМЕРАНЦЕВА

Олександра Сербенська

*доктор філологічних наук, професор кафедри радіомовлення і телебачення
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Немає, здається, потреби докладно знайомити нашу освічену громадськість з паном Ігорем Померанцевим – активним учасником дисидентського руху, який ще в юності мав мужність голосно сказати, що до т. зв. братської допомоги Чехословаччині ставиться з “соромом і гіркотою”¹ (с. 57). Зазнав гіркоти емігранта. Став загальновідомим радіожурналістом, пошанованим на каналах Бі-Бі-Сі, Свобода (Лондон, Прага, Мюнхен), який прагнув донести через ефір чесну інформацію. Його називали “зірка коротких хвиль”, “вундеркіндер ефіру”, “золоте горло Бі-Бі-Сі” (с. 103), “людина, яка не втратила себе у часі” (с. 243). Визнаний ерудит у сфері світової культури; живе і працює у просторі культури російської, української та європейської.

Пан Померанцев – неперевершений знавець радіосправи, цікавий експериментатор над записами людських голосів. Поет, есеїст, автор багатьох книг про радіожурналістику – і не тільки. Він, можна сказати, створив “поезію звуку”, торкнувся його містичної сили, сказав своє, збагнуте багаторічним досвідом добре слово про радіо, його значення в історії людської культури, перспективи розвитку.

Хрестоматійними для радіожурналістів повинен стати його погляд на людський голос. “Понад усе я люблю людський голос. Він буває огнистий, жагучий, пристрасний, а буває мерзлякуватий, як мряка. Працюючи на радіо, я часто записую голоси на плівку. Голос, як і пульс, інформує мене про людей, їхнє душевне здоров’я. Іноді мені хочеться підтримати голос, підставити йому плече; іноді прагну вимкнути апаратуру, щоб уникнути хвороби, запобігти небезпечному акустичному опроміненню. Але постійно голос хвилює, бентежить, чарує”.

А мова радіо, твердить *arg akustika*, “ширша, багатша, повнозвучніша за будь-яку іншу мову” (с. 109).

Делікатно, якось навіть трепетно, у рецензованій книзі проходить тема України, її культури, мови. Фрагменти про це – у різних есеях. Нацмен (сам себе так називає), що працював у багатьох державах, пізнав їхнє буття, став громадянином Великобританії, щиро зізнається, що його “мала вітчизна” – провінційне українське місто Чернівці (с. 72), куди сім’я переїхала із Забайкалля. П’ятирічного хлопчика вразило багатство краю, його неймовірно щедре різнобарв’я. І це дитяче відчуття не покидає його всі роки.

Фрагментів, а то й окремих розповідей¹ про Україну, українців, про їхнє буття, культуру, мову у книзі чимало. З них постає образ, хоч подекуди і схематичний, нашого життя, переважно впродовж останнього п'ятдесятиріччя, з них навіть вирисовується крива змін у психіці наших громадян. Це цікавий погляд людини “збоку”, яка хоч працює за межами України, все-таки відчуває свою причетність до неї.

Однією з люблених тем Померанцева є мова, зокрема українська, про яку, уникаючи трафаретних фраз, висловлюється особливо шанобливо. Кілька вартих уваги думок: *“Мова кристалізує національну самосвідомість”*; *“Без мови національна пам'ять німує”*; *“Занепад мови веде до занепаду культури”* (с. 101); *“Без мови не буде нації – у політичному сенсі цього слова. Без мови місце нації займуть колоніальні драгли, а держава Україна стане болотистою місцевістю”* (с. 201); *“Українську мову стирали на порох – та не стерли”* (с. 102).

Щирою й сердечною є його думка про те, що українську мову (коли її вивчають) можна *“взяти любов'ю”* (підліток переживав, що в школі йому за знання з української мови не ставили високих балів) (с. 76). Це нагадує відому біблійну сентенцію, яку в поетичній формі виклав Іван Франко у вірші “Любов”:

*“Хоч і пізнав би я всі мови
І ангелів, і всіх людей,
А якби я не мав любови,
Був би, як кимвал той твердий,
Був би, як мідь гучна й пуста,
Й мертві були б мої уста”.*

Особлива увага – до фонетики. Його вухо, витончене, вразливе на звукову організацію, милує фонетична розкіш нашої мови, він дивно вловлює особливості нашого симфонізму, його дивують не завжди збагнуті закони творення багатьох українських слів. Усе це дає йому підставу твердити, що *“випадковою фонетика не буває”* (с. 41). Його вухо голубить, приміром, наш звук [Г], якого, до речі, немає у сусідів. Про цей звук він пише, що *“на терезах вічності”* український легкий, горловий [Г] *“переважить усі носові французької”* (відомо, що вони привносять у мову своєрідний шарм), і додає: цей звук (йдеться про український [Г]) *“закидає гачок до арабської, до давньогрецької”* (с. 41). Вухо майстра акустичних образів вразливе на мелодику українського слова; приміром, ще замолоду, як згадує в кількох місцях, приємно лягла на вухо незвичність української фрази *“ти снила про мене”* у перекладі поезії Поля Елюара:

*“Сьогодні вранці
Прийшла добра новина:
Ти снила про мене”.*

Переклад російською, твердить поет, звучить безпорадно (*тебе приснился я, ты видела сон обо мне*).

¹ Варто назвати хоч декілька: “Їхні дружини”, “News”, “Майдан співає гімн”, “Етимологічна спорідненість”, “Лист від Івана”, “Поети у Нью-Йорку”, “Мій резон”, “Чи маєте ви “малу вітчизну?””

Секрет, мабуть, у конструкції фрази, у її звучності (гучності): 1) усі склади відкриті; 2) у фразі кількісно переважають голосні (їх шість) та сонорні (їх п'ять: н, л, р, м, н), усе це посилює дзвінкість фрази, активізує горлянку; 3) вжито форму від малопоширеного українського дієслова *снити*. Безперечно, важить їй відповідна інтонація. Радіожурналіста вражає звуковий образ окремих слів: *крихкий, ринва, зеленкуватий, пралля, карколомний* (можна додати ще безліч подібних – *шкереберть, самотужки, зне-нацька, босоніж, знемога, щойно, недотена, телепень, бовдур, маркотно, заціпеніти*); ці слова, за слуховим сприйняттям поета, “виліплени не зі звуків, а з матеріалу”. А власна назва *Ірпінь* асоціюється в нього “з прозорим згустком смоли” (с. 76).

Він відчуває, як у слові може зосереджуватися якась дивна містична, навіть сатанинська сила. Приміром, для нього слово *чекіст* “масне від крові і солоне від сліз” (с. 34). Звернімо увагу: у слові – самі глухі приголосні звуки, тільки два голосні.

Померанцев обізнаний з українською літературою, знає, любить і шанує українську поезію (див., приміром, с. 62, 63, 101, 154, 164, 172), приписує їй надзвичайно важливу роль. “У чому сенс української поезії?” запитує. І відповідає: “українська мова вижила завдяки поезії, вижила у поезії” (с. 164). Це ще одна цікава інтерпретація нашої культури.

Торкаючись важливих проблем говоріння, звуковедення, як і слововедення, Померанцев не забуває про важливу роль вуха у цьому процесі: вухові, цьому ще недостатньо пізаному органу в аудіокальному блоці, автор присвячує цікавий есей “Хвала вухові, або Місячне затемнення” (с. 75). Слух називає даром Господнім. Автор акцентує увагу на багатозначності слова *чути* (можна *чути звуки, голос землі, совісті; чути, як трова росте, чути вогкість*). Доречними є наведені роздуми французького семіотика і літератора Ролана Барта про значення слуху, а свої висновки робить на підставі книжки “Тисяча й одна ніч”. Йдеться про те, що мудра Шехерезада, пізнавши секрети вуха, щоночі безперервно оповідаючи Шахриярові казки, зуміла милувати та голубити його слух.

Добре обізнаний із взаєминами багатьох європейських народів (приміром, англійців, шотландців, валійців та ірландців), де до братерства ніхто не напрошується, Померанцев розвінчує фальш і лицемірство радянської ідеологеми, яка ще й сьогодні повторюється в певних середовищах, – “братерський народ”, “старший брат”, “молодший брат”. І робить цілком логічний висновок (ще 2009 р.): “Чомусь молодший брат не надто налаштований родичатися, а ось старший брат тільки й робить, що про любов горлає, за грудки хапає, в обіймах тисне” (с. 87).

Варті уваги роздуми Ігоря Померанцева про гімни окремих народів. Резонно підкреслює, що там потрібен пафос – але пафос справжній, а не фальшивий. Приміром, словенці співали “Словенія чекає приходу нового ранку. І дочекались”. Дещо іронізує над англійським гімном – і офіційним, і неофіційним. Про український славень – слова, сповнені високої оцінки: “пафос українського гімну також справжній, вистражда-ний: “Ще не вмерла України і слава, і воля!””. Це пафос, підкреслює автор, спротиву, це голос одного з найсильніших інстинктів – інстинкту виживання. І справедливо додає, що смерті цей інстинкт не властивий, він їй не до снаги (с. 73).

Окрема тема – українські дисиденти, розмова про їхнє поневіряння за ґратами кадебістських тюрем, про їх, засланих до Сибіру, на Алтай, до Середньої Азії, ходіння

по муках. І водночас згадка, людяна, тепла, про їхніх дружин. Якщо про арештованих, каже автор, інколи ще згадають на сторінках світової преси, їхні прізвища називають незалежні радіостанції, про них, політув'язнених СРСР, борються десятки гуманітарних організацій, сотні чуйних людей, то про гірку долю дружин українських політв'язнів майже ніхто не говорив, не думав про їхній відчай, горе, самотність, переслідування, погрози, обіцянки, допити. Побачення – за сім років сім діб. Компрометації, фальшиві фото, послані чоловікові (про Раїсу Руденко), чи про Ольгу Матусевич, яку силоміць запихають до шкірвенерологічного диспансеру, оголошуючи хворою і повідомляючи чоловікові, що дружина його зраджує. За дружину, з болем говорить автор, не заступиться ніхто. І тут же такі щирі слова Євгена Сверстюка: *“ніде у світовій літературі нема такого трагічного образу, котрий під іменем Катерини, Оксани, Сиви, Марини, Наймички, Сліпої, Відьми, Лілеї – піднявся б, кінець кінцем, до символу Святої Богоматері Марії, що пережила найбільші страждання...”*. А далі – вже поіменно автор називає жінок, які страждають і чекають: *“Ваше ім'я Ляолю, ваше Лілю, Раїсо, Віро, Любо, Галино, Надіє, Оксано Яківно, Звениславо, твоє, Ольго, твоє, Ірино, і ваші Світлано й Алло...”* (с. 22).

І. Померанцев не є прихильником “мікрофонних” плачів і нарікань. Але над одним пасажом хочеться заридати разом з автором. Йдеться про епізод з його вчителювання на Буковині ще в радянські часи (автор закінчив у 1970 р. романо-германський факультет Чернівецького університету). Його вразив побут дівчорі, “дбайлива” рука влади про малих буковинців, переважно дітей з села. Автор пише: *“Вечорами я обходив приземисті інтэрнатські корпуси, у котрих спали мої учні. У коридорі на першому поверсі стояли десятки пар дитячих черевичків, ботиків, калошиків, сандаликів. Чому сандаликів, адже вже була осінь? Взуття, зношене до білості, шматки шнурівочок, вузлик на вузлику, прілий дух шкіри, пітняви, дощу. Ви б спробували, дивлячись на ці ботики, черевички, калошики, сандалики – та чому ж сандалики, адже вже була осінь? – не зіпертися на перила, не розплакатись ...”* (с. 77).

Розповідь-роздуми і щирий жаль українських діточок. Переважно Померанцев не повчає, не осуджує, не ганьбить – він оперує фактами, вдало виокремлює деталі. І розмірковує, ставлячи багато “чому?”, спонукаючи й слухача/читача максимально активізувати уяву, сприйняти розповідь не лише розумом, а й чистим серцем. Це, очевидно, важлива манера померанцевого письма.

У книгу органічно вписуються фрагменти з листування між Померанцевим і видатним українським мовознавцем проф. Юрієм Шевельовим, теж емігрантом. Їх пов'язувала праця в журналі “Сучасність” (виходив закордоном), де окремі твори Ігоря Померанцева перекладали й публікували. Подаю варті уваги думки, які так чи так суголосні з нашою темою.

* З листа І. Померанцева до Ю. Шевельова (8.05.1984): Дружина І. Померанцева, яка викладала російську мову у школі славістики Лондонського університету, дала студентам таке завдання: *“Які п'ять книг ви візьмете з собою на безлюдний острів?”* Було, як пише І. Померанцев, багато Біблій і Шекспірів. Але один із студентів, який не мав жодного відношення до України чи українців, назвав книгу Ю. Шевельова *“Історична*

фонологія української мови” (автор написав цю надзвичайно цінну і капітальну працю англійською мовою, згодом харків’яни переклали українською. Сам автор вважав, що ця книжка – “найкраще, що я колись написав і будь-коли напишу”) (с. 247).

* З листа Ю. Шевельова до І. Померанцева (22.06.1984): “Колись писав до Вас по-українськи офіційною редакційною мовою, тепер просто для того, щоб Ви не забули, що й таке існує. Ще.” (с. 247).

З книги постає привабливий образ сучасного представника однієї з національних меншин, яка здавна жила на наших теренах. Замолоду жив в Україні (СРСР), виїхав як політичний емігрант, одержав громадянство поважної країни – і щонайважливіше – не тільки став симпатиком України, а зберіг вдячність до землі, яка стала його рідною домівкою, пройнявся її болями (заявляв: *мені болить українська мова*, с. 101), зберіг зв’язки з багатьма нашими земляками, визнав місто Чернівці своєю “малою батьківщиною”, з якою підтримує постійні зв’язки.

Книгу пронизує всепереможна любов до життя і тиха інтелігентна вдячність за нього Землі та Небесним силам; пошана до людської гідності, честі. Цього також варто повчитися у відомого радіожурналіста.